

Чайка Н.У. (Мінск, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ВЫРАЖЭННЕ КАТЭГОРЫІ ПЕРСАНАЛЬНАСЦІ Ў КАНСТРУКЦЫЯХ З ЭЛІПСІСАМ ДЗЕЯСЛОВА

Катэгорыю персанальнасці большасць даследчыкаў адносіць да прэдыкатыўных і кваліфікуе як паняццыйную (Г.Золатава), актуалізацыйную (М.Усеваладава) і семантычную (Н.Галеева). Яна суадносіць удзельнікаў дзеяння з моўцамі, рэалізуецца ў значэнні асобы дзеяслова, і, адпаведна, асноўным паказчыкам названага значэння выступае дзеяслоў. Аднак катэгорыю персанальнасці цалкам атаясамліваць з асобай было б неправамерна. Персанальнасць адносіцца да актуалізацыйных катэгорый і ўласціва ўсім прэдыкатыўным адзінкам, у тым ліку і канструкцыям з эліпсісам дзеяслова, дзеянне ў якіх суадносіцца з аб'ектам або суб'ектам, прычым незалежна ад граматычнага значэння часу і ладу дзеяслова. Адсутнасць дзеяслова ў эліптычных канструкцыях патрабуе спецыфічных сродкаў і спосабаў выражэння названай катэгорыі.

Найбольш часта катэгорыя персанальнасці рэалізуецца з дапамогай лексічных сродкаў, што ўказваюць на суб'ект дзеяння. Гэта могуць быць:

займеннікі: Я вам удосталь хлеба і чыстай вады (А.Макаёнак);

уласныя назоўнікі, якія дакладна суадносяць удзельнікаў дзеяння і моўцаў: Ігнат да яго: – Адкуль вы? Куды вы?... (А.Куляшоў); *Размова адбылася цёплай. І Наталля Ваніла – пра прадукцыю свайго выдавецтва, якая стала папулярнай у 2007 годзе (а ў той час вучэбны дапаможнік «Я грамадзянін Рэспублікі Беларусь» на выніках Нацыянальнага конкурсу «Мастацтва кнігі» быў прызнаны лепшым)* (ЛіМ);

агульныя назоўнікі. У экспазіцыі, заместа ручнікоў і дываноў, – узоры ганчарства і разьбярства (ЛіМ); *І заместа пытанняў – адказы...* (Р.Баравікова); *Заместа шчырасці – адплата* (Р.Баравікова); *Заместа хвалі – гукаў плын* (Р.Баравікова).

Рэдка ў якасці паказчыка значэння персанальнасці выступаюць *марфалагічныя сродкі, у прыватнасці формаўтваральныя часціцы, што ўказваюць на значэнне асобы эліпсаванага дзеяслова: – Давай што смачнае на стол* (В.Быкаў).

Зрэдку ў якасці кампенсаторнага кампанента выступаюць *сінтаксічныя сродкі, у прыватнасці звароткі: А цяпер у хату, госцейкі, у хату, родныя* (А.Петрашкевіч); *Малькоў, хутчэй падушкі* (А.Петрашкевіч); *Цётка, вадзіцы б мне* (І.Новікаў).

Значэнне персанальнасці можа рэалізавацца з дапамогай розных *кантэкстуальных сродкаў, да якіх можна аднесці кампаненты з аб'ектным або суб'ектным значэннем. Яны звычайна ўказваюць на асобу, якая ажыццяўляе дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам. Найбольш часта значэнне персанальнасці рэалізуецца на ўзроўні звышфразавога адзінства: Далей амаль што кожны вечар, // Пасля работы – тут як тут. // І*

сімпатычны быў ёй нечым, // І нечым дзіўны – Вілька Шкут (Н.Гілевіч). Паказчыкамі персанальнасці ў падобных канструкцыях выступаюць кампаненты з указаннем на суб'ект – *бацька і Вілька Шкут*.

Прэдыкатыўныя кампаненты выступаюць у якасці паказчыка персанальнасці ў розных канструкцыях, і пры гэтым яны ўказваюць на значэнне асобы эліпсаванага дзеяслова на аснове сінтаксічнага паралелізму ў складаных сказах: *Сюды вернем якую-небудзь кантору, а вам – пяць пакояў* (А.Макаёнак); *Яе замкну, а ключык – вам...* (А.Макаёнак), у структуры звышфразавога адзінства (у тым ліку і з далучальнымі канструкцыямі): *І не пытай – // Навошта і куды? // Ад позірку майго – у бессмяротнасць* (Р.Баравікова); а таксама ў канструкцыях з простаю мовай: – *А потым маршал дастае нейкі скрутак: «Зорку табе, капітан...»* (А.Макаёнак).

Рэалізацыя катэгорыі персанальнасці можа быць абумоўлена *логіка-граматычнымі фактарамі* і выражацца *імпліцытна*. Імпліцытным спосабам рэалізацыі значэння персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова лічыцца ўказанне на асобу спосабам пераемнасці кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага. Імпліцытная прэдыкатыўная персанальнасць з'яўляецца «скрытай» катэгорыяй і таму «выводзіцца» на аснове ўзаемадзеяння кампанентаў, якія часта ў структуры складанага сказа або звышфразавога адзінства змяняюць семантычную функцыю.

На значэнне персанальнасці часам указвае экспліцытна выражаная форма аб'екта ў структуры складанага сказа, якая ў эліптычнай частцы набывае функцыю імпліцытнага суб'екта: *Перадай **Зінаідзе**, каб дзве заявы. Адно ў школу, другую ў сельсавет*. (Л.Калюга).

У якасці імпліцытнага суб'екта можа выступаць экспліцытны суб'ект безасабовага сказа ў структуры звышфразавога адзінства: ***Мне** цяжка. На зямлі памру няродны. Тужыя сцены, галасы, імёны... У Вільню б хоць на міг...* (Р.Баравікова).

Назіраюцца канструкцыі, у якіх імпліцытны суб'ект выводзіцца на аснове лагічнай аперацыі ўключэння. Падобныя выпадкі сустракаюцца ў канструкцыях з простаю мовай, дзе простая мова персанажа «ўключаецца» ў семантычную структуру сказа і ўказвае на значэнне асобы: – *Вас не пытаюць, таварыш сяржант! – І да мяне – крыху цішэй, але ўсё тым жа тонам загаду: – Васілевіч! Прайдзёмце з намі!* (В.Быкаў).

Імпліцытны спосаб рэалізацыі персанальнасці падразумявае і ўказанне на асобу спосабам функцыянальна-сінтаксічнага пераўтварэння кампанентаў суб'ектнага тыпу. У такіх выпадках кампанент, што ўказвае на асобу, выконвае сінтаксічную функцыю дапаўнення ў безасабовых сказах: *А ім – далей, праз рэкі і праз горы да родных* (Л.Левановіч); *Куды ж яму болей* (В.Быкаў). Часам у падобных сказах назіраецца анафарычная замена, што ажыццяўляецца на ўзроўні звышфразавога адзінства: *А бацька і маці? Ім – маўчаць, маўчаць* (А.Грачанікаў).

Логіка-граматычнае ўзаемадзеянне паміж кампанентамі можа быць абумоўлена семантычнай спалучальнасцю. Пры любой граматычнай форме

эліпсаванага дзеяслова ўказанне на асобу прасочваецца: *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А.Дзялендзік).

Аднак часцей за ўсё назіраюцца выпадкі, калі персанальнасць у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова *не актуалізуецца*. Гэты факт паслужыў падставай для таго, што не ўсе даследчыкі адносяць катэгорыю персанальнасці да прэдыкатыўнай.

Не актуалізуецца катэгорыя персанальнасці ў эліптычных канструкцыях са значэннем загаднага ладу: *Хутка – дахаты!* (А.Бачыла); *Бягом – у ланцуг!* (В.Быкаў); *Паўзком – на лінію!* (А.Дзялендзік).

Адсутнічае прамое ўказанне на асобу і ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, дзе актуалізуюцца іншыя кампаненты з катэгорыяльнай семантыкай, – локум: – *Ну што ж, да Кацярыны, лепшай даяркі, – ахвотна* (А.Дзялендзік); *Першы экзэмпляр – ім, а копія – мне, і за тое дзякуй* (А.Макаёнак); *Ды бунтуе цікаўнасць: // А што пад шылдай «футурум»? // Да суседа на каву. // Уніз ці на верхатуру* (В.Зуёнак); *аб’е́т Усе – ахвяры, // Усё – ў агонь, у касцёр!* (Т.Бондар); *Ён на грамадскасць не рэагаваў, а яму – рэкамендацыю* (В.Быкаў); – *І Аўласавым коням – дваіную порцыю аўса* (А.Макаёнак).

Такім чынам, катэгорыя персанальнасці мае сваё выражэнне ў значэнні асобы дзеяслова і таму рэалізуецца толькі спецыфічнымі для эліптычных канструкцый сродкамі.

Літаратура

1. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А.Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

2. Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: учебник / М.В.Всеволодова; Моск. гос. ун-т, филол. фак. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 502 с.

3. Галеева, Н.Л. Параметры типологии художественных текстов в деятельности теории перевода: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Н.Л.Галеева; Твер. гос.ун-т. – Екатеринбург, 1999. – 35 с.